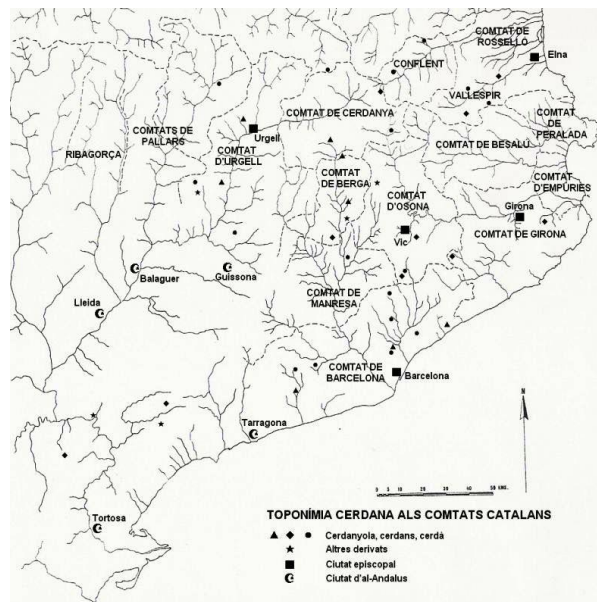

Els Establiments Cerdans en Catalunya Vella. Cavalls de Troia de la Política Comtal?

Ramon Martí

Universitat Autònoma de Barcelona
ramon.marti@uab.es

Es remunten a Estrabó les fonts antigues conservades que citen la tribu dels cerdans (*cerretani* < *ceretani* / *ceretes*) entre els primitius habitants dels Pirineus, uns reputats productors de pernils segons aquest autor. Igualment, es remuntaria a l'època preromana l'existència del territori específic de Cerdanya (*Ceretania*), tot i que les primeres referències explícites del districte són pròpiament medievals. La Cerdanya és, de fet, una comarca geogràfica ben definida, disposada entre muntanyes, que ocupa la conca alta del riu Segre. Aquí, els seus límits geogràfics són ben coneguts: la limiten a l'Est el Coll de la Perxa; al Nord el Carlit, Pimorent, Campcardós i les crestes de les muntanyes d'Andorra; al Sud el Puigmal, Colls de Jou, de Pendís i la Serra del Cadí; el límit Oest inclou la petita comarca del Baridà, a ponent d'Arsèguel travessa el Segre i segueix per la carena que separa la vall de Castellnou de Carcolze de la vall de Bescaran, en l'Alt Urgell (Ponsich 1980; Coromines 1995). Fora d'aquest nucli original, però, els cerdans també han deixat la seva petja onomàstica en altres contrades de Catalunya, un rastre toponímic que ha estat objecte de discussió i que ara pretenem explicar amb l'anàlisi històrica del fenomen.

Perspectives d'anàlisi

Arreu de Catalunya avui es registren poc més de 40 topònims que deriven del gentilici Cerdà i del corònim Cerdanya, un grup onomàstic prolífic que ha estat discutit. Els topònims que ens interessin presenten dues formes bàsiques: d'una banda hom troba el nom Cerdanyola (*Cerdaniola*), un diminutiu medieval ben documentat i ben difós; d'altra banda, encara és més nombrós i també es documenta el gentilici Cerdà (*Cerdanus* / *Cerdana*), que es pot trobar en forma substantiva o adjectivada i també en plural (*Cerdanos*). Al capdavant, però, també cal considerar altres topònims puntuals que poden derivar de la mateixa arrel. Comencem ara per plantejar les bases del debat.

Inicialment, Balari proposà que tots aquests derivats procedien del mot llatí *quercus* / *cercus*, amb el significat d'alzina (1899), una desafortunada interpretació que ben aviat va haver de descartar-se a la llum de les primeres mencions medievals, on la relació amb Cerdanya és manifesta. És per això que l'Institut d'Estudis Catalans va decantar-se aviat per atribuir a tot el grup de derivats una etimologia comuna en relació a l'antic territori, una proposta ferma que es planteja en termes gairebé intemporals, que són propis de l'etnografia o de la geografia humana, tot i relacionar-se també amb els tradicionals arguments historiogràfics sobre la reconquesta: "...els cerdans, des dels temps més reculats, han estat donats a emigrar cap a les terres baixes on els hiverns són menys crus i hom pot treballar sempre. Quasi fins les darreries del segle passat davallaven els cerdans a passar la hivernada per avall, fent de carboners, de peirers o de pastors. No fóra estrany que portats d'aquesta habitud multiseular, quan el repoblament de la Reconquesta (segles IX i X), alguns grups de cerdans abandonessin, definitivament, la seva comarca muntanyenca, massa poblada a conseqüència dels refugiats amb motiu de les invasions moresques, i s'establissin a les terres baixes" (Vila 1933). De fet, la historiografia catalana explica la presència d'aquests derivats amb la suposada repoblació de les terres del pla durant els segles IX-X, un recurs analític que ha esdevingut el tòpic simplificador d'una època complexa. Serveix d'exemple l'acurada anàlisi etimològica i històrica del cas de Cerdanyola del Vallès, una vil·la documentada regularment d'ençà del segle X i on, al capdavant, l'origen es justifica estrictament en termes repobladors (Sánchez 1978 : 37-45).

Des d'una perspectiva filològica, però, és en termes intemporals o multiseulars com, darrerament, encara s'explicita l'anàlisi de tota la sèrie, sense concessions historicistes: "...els cerdans han estat sempre bastant amics d'emigrar, per fer carrera i després tornar a la comarca estimada... Però tot esperant-ho molts es quedaren de debò en el niu que s'havien fet lluny de Cerdanya. I no obstant, enlloc ni mai hi perden les característiques pròpies... L'ur nom, llavors, resta perenne en aqueixos llocs. D'aquí la gran repetició del nom en comarques llunyanes de Cerdanya, que va fer imaginar errònies i rebuscades explicacions a Balari i a Ponsich, tan absurdes com innecessàries... També aquí havien vingut escamots i brigades de cerdans, a bosc, a treballar i a netejar o destralejar la boscúria; justament és una de les habilitats màximes de la gent cerdana" (Coromines 1995). Aquí, però, si les crítiques a la proposta de Balari són ben fonamentades, les que hom dedica a les observacions de Ponsich són parcialment immerescudes: de fet, aquest autor s'equivocaria quan suggereix una relació original entre els pobladors preromans de Cerdanya i els de Rosselló, tot desenvolupant certes conjectures onomàstiques sense fonament; més encertades són, però, les observacions de Ponsich sobre la dominació dels comtes de Cerdanya al Conflent, al Vallespir i a l'alt Rosselló durant els segles X-XII, on documenta alguns topònims derivats; "...aquests topònims concentrats a punts veïns poden ser la prova d'una colònia cerdana relativament

tardana (però en aquest cas no posterior al segle X)” (Ponsich 1980 : 139 i, especialment, nota 20). Remarquem que d’aquesta aportació es deriva una relació directa entre la influència política dels comtes cerdans i la formació dels topònims derivats, tot observant que el comtat històric de Cerdanya desbordava enllà dels límits naturals de la comarca, en integrar algunes poblacions occidentals del Conflent, la vall de Ribes ripollesa o les valls berguedanes de Brocà i de Lillet.

S’observa, en conclusió, quines són les principals propostes plantejades fins ara: els filòlegs o els geògrafs pensen trobar-se davant d’un fenomen multiseular que seria propi del poble cerdà de tot temps; els medievalistes coincideixen en atribuir a certs derivats una cronologia fundacional o una vigència durant l’Alta Edat Mitjana, tot i que es plantegen dues hipòtesis distintes per explicar-les, com són l’expansió comtal en l’àrea del Rosselló o la repoblació de les comarques meridionals. Ara ens proposem explorar, bàsicament, la via oberta per Ponsich i, per això, cal sintetitzar les dades històriques que poden interessar-nos.

Formació i expansió del casal comtal de Cerdanya

La posició que ocupa Cerdanya als confins provincials entre *Tarraconense*, *Narbonense* i Aquitània va convertir aquest territori històric en un privilegiat enclavament estratègic durant els primers segles medievals. Sense dubte, la seva importància s’acreix amb la instauració del regne visigòtic de Toledo i es confirma, així, en la crònica que detalla l’expedició militar que va sufocar la revolta del duc Pau a la Narbonesa l’any 673. Aleshores, l’exèrcit del rei Vamba es va dividir en cossos (*turmas*) en arribar als territoris catalans: l’un es dirigí vers el castell de Llívia *quod est Cirritaniae caput*, des d’on hauria de passar al Conflent pel coll de la Perxa; el segon es dirigí vers la ciutat d’Osona i d’aquí *Perinei media peteret*, potser en relació al coll d’Ares i el Vallespir; el tercer cos seguí l’estrada del litoral (*uiam publicam iuxta ora maritima*) i prendria les ciutats de Barcelona i Girona (Hillgarth 1976 : 226). Envaït per tres punts el Rosselló, les seves fortificacions es van prendre ràpidament i, després, tota la Narbonesa.

En època islàmica la importància estratègica de Cerdanya es consolida i és una peça clau en el govern de la frontera emiral, tot i ser secundària en relació a la metròpoli de Narbona. Governador de Llívia (*Libie fines*), el berber Munussa protagonitzà aquí una premonitòria sublevació contra l’opressió que patien els seus per part dels àrabs, tot signant la pau i l’aliança amb el duc d’Aquitània que va concedir-li la seva filla. Durant la rebel·lió Munussa hauria executat un bisbe i altres cristians, com afirma el cronista anònim, abans que l’exèrcit emiral l’assetgés al *Cerritanensem oppidum* i el perseguís fins els espadats d’un penyal des d’on es precipità a l’abisme (Gil 1973 : 43-44). Un cop vençuda la primera reacció berber ja no es disposa de cap altra notícia sobre la zona, on potser cal suposar que els governadors àrabs del pla han refermat la seva confiança en les clientele locals de la muntanya.

Conquerida Narbona pels francs l’any 758, Girona l’any 785 i Barcelona l’any 801, contràriament no es pot precisar la data d’incorporació de la Cerdanya als dominis carolingis, tot i que pot ser anterior a l’ocupació de les terres gironines. De fet, la primera intervenció coneguda en la zona hauria estat el probable trasllat de la seu episcopal urgel·litana de Guissona a l’Alt Urgell, en el context del conegut procés teològic contra el bisbe Fèlix i l’adopcionisme hispànic (Martí - Viladrich 2000). D’aquesta crisi en surt reforçada l’autoritat comtal de la zona, com es comprova l’any 798, quan el rei Lluís

ordena des de Tolosa la fortificació d'Osona, de Cardona, de Casserres i d'altres *oppida* deserts que es disposa sota comandament del comte Borrell, a qui hom suposa titular de Cerdanya-Urgell i d'ascendència indígena (CC I : 89; Salrach 1978 : 1, 14). Es comprovaria, així, que des d'un primer moment els francs han implementat les atribucions territorials del governador militar de Cerdanya, a qui atorguen competències fins l'extrem dels territoris de Berga i d'Osona. Aquestes atribucions van quedar suprimides sobtadament, però, d'ençà de l'any 826, quan la revolta antifrànca d'Aissó va reintegrar gran part d'aquests districtes a l'autoritat musulmana. Aquí, la represa comtal trigaria mig segle en produir-se.

Així, els comtes de Cerdanya seran responsables durant dècades d'una llarga línia de frontera refermada als contraforts dels Pirineus, on els titulars d'aquell districte esdevenen hegemònics i això revertirà, finalment, en benefici de la descendència del comte Borrell. Devia ser fill seu el comte Sunifred (Ponsich 1988), qui va rebre aquesta dignitat de l'emperador Lluís poc abans de l'any 840, quan es confirma que els seus parents han intervingut precedentment en la restauració de la seu episcopal d'Urgell i que aquesta i el seu districte es troben sota la seva protecció (*ab infidelibus destructa atque a parentibus nostris temporibus domni et piissime Karoli imperatoris restauratam esse a multis scientibus non est ambiguum*; Baraut 1984-1985). Les atribucions del comte Sunifred encara s'acreixen l'any 843, en rebre un precepte del rei Carles que li atorga la vil·la de Prades i els mancipis del Conflent, a més de la vall d'Andorra i altres vil·les en Cerdanya i Rosselló, amb els mancipis corresponents (CC 2 : 332-334). L'any següent un altre precepte cita Sunifred en condició de marquès, quan intervé a Besiers amb el comte Sunyer en la resolució d'un conflicte (CC 2 : 335-337). Però el govern i la vida de Sunifred i de Sunyer es truncarien amb la revolta protagonitzada l'any 848 per Guillem, fill de Bernat de Septimània, quan s'obre el període del controvertit comte Salomó, tot conservant competències al Conflent (Salrach 1978 : 2, 23-44).

La represa de la família de Sunifred s'articula finalment durant els anys setanta del segle IX, en desaparèixer Salomó, quan els germans Miró, Guifré i Radulf són investits amb aquesta dignitat. L'èxit final de la nissaga és el resultat, però, de la crisi simultània del regne de França, una crisi que reporta a certs comtes la titularitat hereditària de les seves funcions. Lògicament, van ser serioses les disputes que aleshores van enfrontar els diferents candidats.

Així ho observa Ponsich al Rosselló, que el comte Miró va apropiar-se poc abans de l'any 878, quan el papa l'acusa de reduir al desert tota la terra de Septimània, d'ocupar els castells i de prendre les esglésies als seus ministres legítims, amb l'ajut dels seus germans Radulf, en funcions de lloctinent, i Sunifred, abat del monestir d'Arles, al Vallespir. La ruïna immediata del principal oponent, el marquès Bernat de Gòtia, facilitaria la persistència d'aquesta ocupació i l'obtenció de la mitra d'Elna per part del bisbe Ricolf, també germà dels comtes, durant els anys 887-915 (Ponsich 1994).

Simultàniament, el comte Guifré el Pelós, germà d'aquells, protagonitzava l'expansió meridional dels dominis del casal amb la conquesta i l'ocupació definitiva del territori d'Osona vers l'any 878, una expansió que es completa amb el conjunt del Berguedà i amb àmplies zones del Bages, del Solsonès i de l'Alt Urgell, tot fent recular la frontera d'al-Andalus. Com al Rosselló, la política eclesiàstica és aquí prioritària per dominar el districte, ben manifesta en la restauració de la seu d'Osona o en les fundacions monàstiques del Ripollès que promou el comte, sotmès a la supervisió de l'arquebisbe de Narbona.

Els interessos cerdans es contraposen, però, als d'una altra ferma nissaga comtal, la del comte Sunyer d'Empúries, qui des de l'any 862 governaria Barcelona i estaria emparentat amb Bernat de Gòtia (CC 2 : 355-358). És discutible, en tot cas, com va produir-se l'adscripció del districte barceloní al comte Guifré: segons l'opinió d'Abadal així ho hauria legítimament disposat el rei al concili de Troyes l'any 878 (Abadal 1958); nosaltres pensem que, sotmès a les pressions de Guifré i de l'Església, seria el propi Sunyer qui alguns anys més tard renunciaria a la direcció de la ciutat de Barcelona i qui es replegaria vers els dominis de Girona, on persistí en imposar un bisbe propi que li reportà l'excomunicació duradora (Martí 1997 : 48-62).

Desapareguts els comtes Miró i Guifré vers la fi del segle, els fills del darrer capitalitzen les atribucions comtals de la nissaga i condueixen la pacificació definitiva del conflicte amb els comtes d'Empúries. Així, l'any 908 una assemblea gironina reconeixia per primera vegada el comte Guifré Borrell al govern d'aquest districte, que ara s'afegeix a les dignitats del casal, potser gràcies a un pacte que reportaria l'aixecament de l'excomunicació dels empordanesos i la cessió definitiva del Rosselló per part dels cerdans. L'assassinat de l'arquebisbe Arnust l'any 912 serà, però, el cruel colofó d'aquelles disputes, un crim que allunyarà durant varies dècades els metropolitans de Narbona de les diòcesis catalanes, on els fills de Guifré el Pelós i de Sunyer ara dibuixen finalment les demarcacions precises dels comtats respectius, nous districtes on s'integren els *territoria* tradicionals (Martí 1995). Durant el segon quart del segle X s'imposa l'expansió ponentina del comtat de Barcelona fins l'extrem el Penedès i, finalment, es trenca la unitat d'acció entre els casals comtals de Barcelona i de Cerdanya, vers els anys quaranta d'aquell segle.

És en aquestes coordenades històriques de l'època carolíngia on pensem que cal situar l'origen de bona part del registre toponímic de referència.

Formes lèxiques i dispersió dels topònims derivats

Els filòlegs i els historiadors han recollit la major part dels exemples a les seves síntesis. Avui la cartografia o la documentació d'arxiu permeten aportar alguns casos més que completen el grup. També cal observar detingudament, però, les distintes sèries que es destrien i la dispersió dels casos en relació als antics comtats.

Així, del topònim Cerdanyola es registren 8 casos que es distribueixen de Nord a Sud a la Catalunya central, dels Pirineus fins la costa. Un bon nombre poden documentar-se durant els segles IX-XII i es tracta de nuclis de població, com observava el mateix Coromines: "...la major part d'aquests noms (de primer tots, sens dubte) designen poblats, pobles o veïnats més o menys grans. Res d'obscur en la formació d'aquest derivat dimitiu. El paratge on s'han establert una colla de cerdans ha estat designat pel poble com la petita cerdanya" (1995 : 359). Això atorga un significat col·lectiu específic a tota aquesta sèrie d'establiments altomedievals, indrets on radicava aleshores una comunitat cerdana nouvinguda que va caracteritzar la toponímia dels llocs. Observem els exemples concrets.

Al comtat d'Urgell, avui desapareguda, la vil·la de Cerdanyola (*villa Cerdaniola*) era pròxima a la Seu i es localitzaria vers Campmajor (Montferrer), on es documenta repetidament com afrontació a partir de l'any 857 (*Cerdanola de Capercii* en una falsificació posterior al segle X; DEC docs.4 i 40; MH doc.103). Al mateix comtat també cal considerar, però, una Obaga i un Grau de Cerdanyola a Coll de Nargó, vers l'extrem

meridional dels dominis cerdans primitius, que pot fer referència a un establiment que es desconeix

Actualment al Berguedà, al propi comtat de Cerdanya es consideren dos casos que es troben a l'extrem meridional del districte, al territori primitiu de la vall de Brocà. L'un és el municipi actual de Sant Julià de Cerdanyola (*villa Cerdaniola*), situat estratègicament sobre l'accés del riu Llobregat i que figura repetidament a la documentació d'arxiu d'ençà de l'any 880, on posseeixen dominis els monestirs de Santa Maria de Ripoll i de Sant Llorenç prop Bagà (CC 4, doc.1; DEC doc.101). No documentat, l'altre exemple que es registra són les construccions de Cal Cerdanyola (Gisclareny), que hom troba sobre el camí de Coll de Pendís, tot i que potser sigui, simplement, un duplicat del cas anterior. Riu Llobregat avall, al comtat de Berga la Serra o el Rec de Cerdanyola (Sagàs) constitueixen un tercer exemple d'aquest grup i es troben en un context on proliferen derivats similars.

Encara es compten tres casos més a les comarques del comtat de Barcelona. Sense cap mena de dubte, l'exemple més significatiu és el municipi actual de Cerdanyola, al Vallès Occidental, ben documentat d'ençà de l'any 956 (*villa Cerdaniola*), que es localitza en l'entorn del monestir de Sant Cugat del Vallès i sobre els accessos a la ciutat de Barcelona: de fet, dues referències inicials situen l'antic monestir en la demarcació assignada a la vil·la (*iuxta vinculo Cerdaniola / in terminio de villa Cerdaniola*), tot i ser més comuna la localització al lloc d'Octavià (*in locum Octavianum*); aquí tenen propietats certes famílies representatives del segle X, com la de l'ardiaca Gotmar i la de Virgília, anomenada Druda; també correspon aquí el *monte de Cerdanola* que Coromines situava vers Santes Creus (CSCV docs.44 i 104; DCB doc.117; CC 4 doc.855; LBSC doc.49). Al Maresme, cal citar també la muntanya o el barri actual de Cerdanyola (Mataró), documentada d'ençà de 1024 (*ipsam Cerdaniolam*, AASAB doc.25). Encara cal afegir al grup les cases de Cerdinyola a l'Alt Penedès (Santa Margarida i els Monjos), un enclavament que per la posició que ocupa no pot ser anterior a la conquesta comtal de la zona.

Suma altres 10 casos la sèrie del topònim plural Cerdans (*Cerdanos*), que també es documenta habitualment als textos medievals i que es localitza preferentment a la meitat oriental de Catalunya. De caràcter col·lectiu, com l'anterior, per la seva distribució el gentilici plural sembla substituir el diminutiu Cerdanyola en certes comarques.

Al Vallespir es consideren dos casos: Sant Llorenç de Cerdans és municipi i pot ésser força antic, tot i que només s'esmenta un *manso de Cerdanos* d'ençà de l'any 1162; aviat es documenta, però, el *rivo de ipsos Cerdanios* en relació al torrent de Riucerdà, afluent del riu Tec davant Ceret (Ponsich 1980 : 139). No documentat, als confins conflentins del comtat de Cerdanya també es localitza el Coll dels Cerdans, sobre Planès.

Al comtat d'Osona es registren dos casos distints: aquí ocupa una posició central el lloc de Certans (*Certanos*, Santa Eugènia de Berga), que sembla pertànyer al mateix grup (Bolòs – Hurtado 2004) i que es documenta d'ençà de l'any 946 (CC 4 doc.580); vers l'extrem meridional del comtat també es localitza la Rovira dels Cerdans en un entorn on proliferen altres derivats (Sant Martí de Centelles), possiblement l'*alode de Cerdanos* que el levita Guadamir, fill de Sala de Conflent, fundador del monestir de Sant Benet de Bages, donava en testament a son germà Isarn l'any 964 (CC 4 doc.951).

Als confins del comtat de Girona es registren dos casos més. Sobre els límits d'Osona, al Montseny es documenta aviat el lloc de Cerdans (Arbúcies) que és ben

significatiu: així, l'any 878 el *villarcello que dicunt Cerdanus* s'atribueix en precepte a la Seu de Barcelona, exceptuades les artigues de certa gent que s'acull al règim dels hispans i que estaria sotmesa a prestacions militars (*per sumitatem Montis Signi usque in rio Tordaria, excepto quod spani homines de eremo traxerunt*); l'any 945 el comte Sunyer de Barcelona afirma que el bisbe Guilarà li havia donat l'alou (*villare quem vocant Cerdanos*) i el concedí al monestir de Sant Pere de Rodes; finalment, però, el mateix alou de Cerdans amb els seus censos s'assigna a la canònica de la Seu de Vic en presència dels comtes Borrell i Miró i del mateix bisbe Guilarà, si no es tracta d'un lloc diferent (DCB doc.3; CC 5 doc.266; CC 4 doc.788). A l'altre extrem del comtat, la contrada de Campcerdans es localitza als confins d'Empúries (Sant Sadurní de l'Heura) i no aconseguim documentar-la.

Al Berguedà, sobre l'extrem meridional del comtat, el mas Cerdans de Viver i Serrateix ens ofereix la localització més occidental d'aquesta denominació col·lectiva en Catalunya Vella.

Constitueixen un subgrup diferent dos casos més que es registren en Catalunya Nova. No documentats, aquí es localitzen les contrades muntanyenques Los Cerdans i Cerdans en Cornudella de Montsant i en Batea, al Priorat i a la Terra Alta respectivament.

Una tercera sèrie diferenciada presenta formes pròpies del gentilici singular Cerdà i és la més nombrosa, amb més d'una vintena de casos que fan referència a llocs o indrets (el Cerdà), a accidents geogràfics (coll, font, riu, turó) i a cases o altres construccions menors (can, mas, cortal, borda). Aquest grup majoritari és el més difós arreu de Catalunya Vella, de Nord a Sud, d'un extrem a l'altre, tot i que prolifera en determinades comarques o que pot trobar-se a l'entorn d'altres derivats: en l'Arieja, sobre l'accés de Puymorens a Cerdanya, les ruïnes de Torrecerdana són un testimoni aïllat; al Vallespir comptem els casos de Coll Cerdà a Montalbà i de Can Sardà vers Montboló, possiblement el *locus ubi vocant campo Cerdano* que es documenta al segle X (Ponsich 1980); al Conflent mereixen consideració *la parrochia de Cerda vel de Orrella* que es documenta l'any 1046 als límits d'Aiguatèbia (Baraut 1982 : doc.590), a més del Cortal Sardà que es troba vers l'extrem Nord del comtat, sobre Molitg les Bains; al Ripollès només figura Can Cerdà entre Ribes i Fustanyà; a l'extrem meridional del comtat d'Osona s'agrupen el Cerdà de la Garga (Centelles), un altre mas homònim i el Riu-cerdà que observa Coromines, on al segle X ja es documenta el lloc *Garga* en un entorn on l'abadessa Emma, filla de Guifré el Pilós, participa en l'establiment de les parròquies veïnes d'Aiguafreda i de l'Ametlla (CC 4 doc.1373; DEC docs.17 i 50); al comtat de Manresa només es troba el mas Cerdà a Balsareny; al comtat de Barcelona, però, es registren les cases Cerdà a Sant Quirze Safaja, Can Roig Cerdà a Vallromanes, Can Cerdà a Palau de Plegamans i Can Cerdà a Cerdanyola del Vallès, amb el turó homònim; altres dos casos es localitzen a l'Alt Penedès, el Cerdà de Palou (Pla del Penedès) que es documenta al segle XII (*domus Cerdana et pariliata in qua ipsa domus est*, Ordeig 1984 : doc.203) i Can Cerdà, vers Guardiola de Fontrubí; també hi ha un cas aïllat de Can Cerdà a l'Alt Urgell (Bassella) i un altre als confins entre aquest comtat i el de Pallars (Abellà de la Conca), a més de registrar la Borda Cerdana de la Vallferrera, al Pallars Sobirà. Sense ésser exhaustiu, aquest recull agrupa un bon nombre de topònims menors que, majoritàriament, no podem documentar, tot i que s'aconsegueix en certs casos. Observem, però, que la seva distribució segueix les pautes de les formes col·lectives.

Tanca aquest repertori una sèrie breu on afegim 5 casos més de topònims de possible ascendència cerdana que presenten formes diverses, distintes de les anteriors.

Així, el topònim Cerdanyès (<*cerdaniense*) presenta dos casos: un és el Cerdanyès de la Baronia de Rialb (Noguera), que dóna nom a una antiga casa, a una font i a un torrent situats als peus del castell de Tarabaus; l'altre és el Cerdanyès de la Morera de Montsant (Priorat), que dóna nom a un mas i a una contrada, un establiment que no pot ser anterior al segle XII. No documentat i discutible, el topònim Cerdanyà (<*cerdariano/a*) ens ofereix un únic exemple a Sagàs (Berguedà) i dóna nom a una casa i al pla contigu: Coromines opinava que devia ser un duplicat de Serdinyà de Conflent i que tots dos procedien de l'antropònim *Secundinianum* (1995 : 361); en fer la prospecció arqueològica del lloc, nosaltres hem comprovat que l'ocupació de la casa actual és contemporània i hem trobat restes prehistòriques i protohistòriques en diferents punts del pla de Cerdanyà, on no hi ha cap indicatiu de presència romana; contràriament, localitzem restes d'un petit establiment altomedieval en l'entorn de Ca la Mestra, situada a l'altre extrem del mateix pla, amb materials ceràmics que atribuïm als segles IX-X aproximadament. També ofereix un únic exemple no documentat el topònim plural Cerdanyons de Santa Eulàlia de Puigoriol (Osona), que dóna nom a unes cases i que es localitza sobre l'extrem occidental del comtat. Finalment, el plural (?) Cerdanyes correspon a una contrada de Riba-roja d'Ebre (Ribera d'Ebre) i no pot ser topònim anterior a la conquesta de Catalunya Nova.

Com observa Coromines, cal descartar els diversos topònims Sardana que hom troba arreu perquè serien derivats de *sarda*, un mot preromà amb el significat de “terra alta garriguenca”. Així, potser derivaria del mateix mot indoeuropeu el topònim Sardanet que es registra en Fonollet, amb un sufix *-etum* que denotaria proliferació, “lloc de garrigues”.

Recordem, en acabar, que un bon nombre de casos de les dues primeres sèries es documenten ben aviat i que els dos darrers grups aporten menys garanties, tot i que també poden ser testimonis d'una veritable expansió cerdana. Ponsich s'equivocava, però, en creure-la antiga i Coromines també s'excedeix en vincular-la estrictament amb les aptituds i les vocacions seculares dels cerdans.

Conclusions

Disposats majoritàriament als confins territorials, ara sembla clar que la creació d'aquests establiments obeeix una estratègia comuna perquè les pautes de distribució o de dispersió que segueixen s'ajusten perfectament al marc formatiu dels comtats catalans, amb l'excepció del comtat de Besalú, finalment sota domini cerdà.

Així, al districte d'Urgell res impedeix que els primers casos es remuntin als temps de la restauració de la Seu d'Urgell i del comte Borrell, ancestre de la nissaga. El mateix comtat de Cerdanya integra certs casos perifèrics en zones que han estat sota el seu domini durant tot el període carolingi, com succeeix a l'alt Berguedà.

La dispersió dels casos que segueixen les conquestes cerdanes s'observa netament en diverses direccions. Al Conflent la presència cerdana és garantida d'ençà del comte Sunifred i és el camí inequívoc en la dominació del Vallespir, primer, i de la ciutat episcopal d'Elna, que és el seu darrer objectiu. En seguir el riu Llobregat, les conquestes del comte Guifré deixen la seva petja onomàstica al baix Berguedà i al comtat de Manresa, on s'estronca la progressió. En tot cas, el principal eix expansiu seguirà el riu Ter a l'època del comte Guifré, per on discorre la *Via Ceretana*, i fixa els seus objectius a les ciutats episcopals d'Osona, de Girona i de Barcelona, des d'on progressarà més tard vers ponent. Contràriament, aquests topònims són absents o irrellevants als districtes

simultanis dels comtes d'Empúries o de Pallars. Els casos que es registren a Catalunya Nova o al País Valencià corresponen, òbviament, a una altra cronologia.

Lluny de tenir caràcter castral, com acabem de veure tots els exemples citats es pot considerar que són explotacions agropecuàries, sovint de dimensions reduïdes. L'entitat ínfima que poden tenir no és estranya als establiments altomedievals, com tampoc ho és que l'ocupació inicial derivi en un mas o en una única casa posteriorment o que es desplaci de lloc.

Aquests cerdans que viuen del seu treball poden haver baixat de la muntanya amb els comtes, tot i que la reduïda proporció del fenomen no permet atribuir-los efectes repobladors. Al Montseny, el cas concret del *villarcello* Cerdans citat l'any 878 fa pensar, fins i tot, que la seva creació seria força anterior a la conquesta d'Osona o a l'arribada del comte. Instal·lats preferentment als intersticis territorials, aquests enclavaments poden haver constituït, així, un dispositiu logístic o clientelar d'ampli abast, a més d'una xarxa d'informadors fiables, un bon vehicle en l'èxit de l'empresa comtal. Instal·lades igualment en l'entorn de les ciutats episcopals o de certs monestirs, aquestes noves vil·les articulen també l'arribada d'alguns cerdans al poder. Són perspectives que encetarien noves recerques.

Referències bibliogràfiques

AASAB : ALTURO, J. 1985, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*, Barcelona.

ABADAL, R. 1958, *Els primers comtes catalans*, Barcelona.

BALARI, J. 1899, *Orígenes Históricos de Cataluña*, Barcelona.

BARAUT, C. 1982, Els documents dels anys 1036-1050 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell, *Urgellia* 5, 7-158.

BARAUT, C. 1984-1985, La data de l'acta de consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell, *Urgellia* 7, Seu d'Urgell, 515-529,

BOLÒS, J. – HURTADO, V. 2004, *Atles del comtat d'Osona (798-993)*, Barcelona.

CC : ABADAL, R. 1996, *Catalunya Carolíngia 1. El domini carolíngi a Catalunya*, Barcelona; ABADAL, R. 1926-1950, *Catalunya Carolíngia. Els diplomes carolíngis a Catalunya 2*, Barcelona; ABADAL, R. 1999, *Catalunya Carolíngia. Els comtats d'Osona i Manresa 4*, Barcelona; ABADAL, R. 2003, *Catalunya Carolíngia. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada 5*, Barcelona.

COROMINES, J. 1995, Cerdanya, *Onomasticon Cataloniae* 3, Barcelona, 356-360.

CSCV : RIUS, J. 1946, *Cartulario de "Sant Cugat" del Vallés*, Barcelona.

DCB : Fàbrega, A. 1995, *Diplomatari de la Catedral de Barcelona, volum I, Documents dels anys 844-1000*, Barcelona.

DEC : ORDEIG, R. 1993-2001, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic.

GIL, I. 1973, *Corpus scriptorum mvzarabicorum*, Madrid.

- HILLGARTH, J.N. 1976, *Corpus Christianorum. Series Latina CXV. Sancti Iuliani Toletanae sedis episcopi opera. Pars I*, Brepols, Thurnholt.
- LBSC : UDINA, F. 1947, *El "Llibre Blanch" de Santas Creus*, Barcelona.
- MARTÍ, R. 1995, *Territoris en transició al Pirineu medieval, Actes del 3er curs d'arqueologia d'Andorra*, Andorra, 37-83
- MARTÍ, R. 1997, *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona.
- MARTÍ, R. - VILADRICH, M.M. 2000, Guissona, origen del bisbat d'Urgell, *El Comtat d'Urgell* 4, Lleida, 37-66.
- MH : MARCA, P. DE 1688, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, París.
- ORDEIG, R. 1984, Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes. IV. Anys 1051-1100, *Revista Catalana de Teologia* 9, Barcelona, 117-182.
- PACB : FELIU, G. - SALRACH, J.M. 1999, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona.
- PONSICH, P. 1980, Límits històrics i repertori toponímic dels llocs habitats dels antics països de Rosselló-Vallespir-Conflent-Capcir-Cerdanya-Fenolledès, *Terra Nostra* 37, Prada de Conflent.
- PONSICH, P. 1988, El problema de l'ascendència de Guifré el Pelós, *Revista de Catalunya* 23, Barcelona, 35-44.
- PONSICH, P. 1994, El problema de la partició del comtat de Rosselló entre els casals de Cerdanya i d'Empúries a la mort del comte Miró I el Vell (896), *Miscel·lània Ramon d'Abadal, Estudis Universitaris Catalans* 30, Barcelona, 9-24.
- SALRACH, J.M. 1978, *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*, Barcelona.
- SÀNCHEZ, M. 1978, El topònim Cerdanyola. Un estudi sobre el nom del poble, Cerdanyola del Vallès (Barcelona).
- VILA, P. 1933, Sardanyola...? Serdanyola...? Cerdanyola!, *Programa Oficial Festes d'Estiu de Cerdanyola del Vallès*, Cerdanyola del Vallès (citats per M. Sánchez).